

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue Özel Sayı 1 (Ekim/October 2023), s. 746-763.
|| Geliş Tarihi-Received: 11.09.2023
|| Kabul Tarihi-Accepted: 09.10.2023
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1358771

**18. Yüzyıldan Bir Osmanlı Müellifinin Toplumsal Eleştirisi:
Kurbî Mehmed Said'in Ferman Suretindeki Nefsülemr-
nâmesi**

Social Satire by an 18th-Century Ottoman Author: Kurbî Mehmed Sa'id's Nafs al-Amr-nâma in Farnân Form

Şeyma BENLİ*

Öz

Osmanlı müellifleri yazdıkları şiirlerde veya çeşitli türden eserlerde zaman zaman devlet adamlarını, çeşitli meslek erbabını ya da sıradan insanları tenkit etmekten geri durmamışlardır. Bununla birlikte yazılış gayesi toplumun hemen her kesiminde görülebilen bozuklukları, çarpıklıkları, adaba aykırı davranışları ve hoş olmayan durumları gözler önüne sererek insanları uyarmak olan müstakil bir tür vardır: nefsülemr-nâme. Mizahî hicvin ilgi çekici bir örneğini sunan bu türdeki eserler genellikle çok hacimli olmayan, mensur ve sıralı birleşik cümlelerle örülü metinlerden oluşur. Az sayıda örneği olmasına rağmen farklı formlarda yazımı denenen bu türün bir örneği 18. yüzyılda Kurbî Mehmed Said tarafından kaleme alınmıştır. Hayalî bir padişahın sadrazamına hitaben yazdığı ve cezaya müstahak gördüğü kişileri ve cezayı celbeden davranışlarını sıraladığı bir ferman şeklinde yazılan eserin bilinen tek nüshası İBB Atatürk Kitaplığı'nda, Bel_Yz_K.000270 numaralı mecmuanın 20^b-22^a arasındaki varaklarının derkenarında bulunmaktadır. Bu makale Kurbî'nin nefsülemr-nâmesinin çeviri yazımını sunmakta, muhteva yönüyle inceleyip aynı türdeki diğer metinlerle benzerliklerine genel hatlarıyla değinmektedir. Böylelikle tür olduğu yeni tespit edilen ve kapsamına giren bütün eserler henüz tamamen incelenmemiş olan nefsülemr-nâme metinlerinden birini inceleyerek ilgili literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı edebiyatı, nefsülemr-nâme, mizah, toplumsal eleştiri, 18. Yüzyıl Osmanlı toplumu

Abstract

Ottoman authors did not hesitate to criticize statesmen, professionals, or ordinary people in their poems or prosaic works when the occasion called for it. However, there exists an entire genre whose whole *raison d'être* is to dissuade readers from committing social *faux pas* by showcasing the social aberrations, bad manners, and unpleasant situations observed in nearly every segment of the society: nafs al-amr-nâma. Offering a picturesque example of humorous satire, works of this genre typically consist of short prose interlaced with sequential compound sentences. Despite the lack of abundant examples, the authors seem to have

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İstanbul/Türkiye, e-posta: seyma.benli@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9870-5479. Nefsülemr-nâme türüne dikkatimi çeken ve konuyla ilgili birikimini benimle cömertçe paylaştan değerli bilim insanı Prof. Dr. Fikret Turan'a müteşekkirim.

endeavored to diversify forms while writing in this genre. In his nafs al-amr-nâma, for instance, Kurbî Mehmed Sa'îd makes use of an imaginary sultan addressing his grand vizier of listing the people deserving of punishment for specific reprobate behaviors of theirs. The sole known copy of this work is written in the margins of folios 20^b-22^a of a multiple-text manuscript in İBB Atatürk Library (No. Bel_Yz_K.000270). This article contains a transliteration of Kurbî's nafs al-amr-nâma, examines the entirety of its content, and touches on its similarities with other texts of the same genre. As such, it aims to contribute to the growing corpus of literature on this nascent genre of and nafs al-amr-nâma texts.

Keywords: Ottoman literature, nafs al-amr-nâma, humor, social satire, 18th-century Ottoman society.

Giriş

Osmanlı müellifleri toplumun çeşitli kesimlerinde gördükleri aksaklıkları, yozlaşmayı, bulunduğu konuma uygun davranmayan insanları ya da genel olarak adabımuâşerete aykırı davranışları zaman zaman eserlerinde işlemişlerdir. Fakat gayesi, Lâmi'î'nin ifadesiyle "erbâb-ı zarâfete elem ve ashâb-ı letâfete endûh u gam" veren (Esir, 2001, s. 116) ve halkın çoğunluğu tarafından sergilenen uygunsuz tavırları bir bir sayıp dökerek ne yaptığının farkında olmayanlara farkındalık kazandırmak ve bu kusurları henüz işlemeyenlere de önden ikazda bulunmak olan müstakil bir tür vardır: nefsülemr-nâme. Nefsülemr-nâmeler toplumda hoş karşılanmayacak hâl ve hareketleri mizahi bir üslupla,¹ yer yer argo ve konuşma diline has aşağılayıcı ifadelerle eleştiren metinlerdir. Bu tür eserleri benzerlerinden ayıran en karakteristik özellik ise metnin sıralı birleşik cümlelerden oluşmasıdır (Turan, 2023, s. 142-145).

Türün tespit edilebilen ilk örneği Lami'î Çelebi'ye ait nefsülemr-nâmedir, dolayısıyla Lâmi'î'yi türün kurucusu kabul edebiliriz. Nefsülemr-nâmelerle ilgili yapılan ilk çalışma ise Hayati Develi'nin 1997'de yayımladığı "İstanbul'a Dair Risâle-i Garîbe" başlıklı makaledir. Ardından 2001 yılında Hasan Ali Esir Lâmi'î'nin nefsülemr-nâmesini neşretmiştir. Değerli her iki çalışma da metin neşri ve incelemesinden oluşmaktadır. Fakat o günkü bilgiler, bu eserlerin aslında bir türün parçaları olduğunu söylemeye imkân tanımıyordu. Fikret Turan'ın 2023 yılında yayımlanan makalesi ile zikredilen eserlerin varyantları ve farklı formlarla denenmiş yeni halkaları ile nefsülemr-nâmenin 16-19. yüzyıllar arasında popüler bir tür olduğu tespit edilmiştir (s. 151-152). Bu türde, varyantlar hariç tutulursa, şimdiye kadar beş ana eser tespit edilmiştir. Turan'ın, çalışmasında zikrettiği Lâmi'î (ö. 938/1532), Niksârî-zâde (ö. 1025/1616), Kurbî (ö. 1784'ten sonra) ve adı bilinmeyen bir yazar (istinsah: 4 Şaban 1299/21 Haziran 1882) tarafından kaleme alınan eserlere ek olarak bu makalenin hazırlık aşamasında Manisa İl Halk Kütüphanesi 9781/7 numarada bulunan anonim bir eser daha keşfedilmiştir. Mecmualar tarandıkça bu türden eserlerin ve varyantların sayısının artması beklenen bir durumdur.

Eldeki örneklerden hareketle nefsülemr-nâme türünün mensur bir tür olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte türün farklı form ve üsluplarla kurgulanma potansiyelinin son derece güçlü olduğunu az sayıda örneği olmasına rağmen görebiliyoruz. Lâmi'î'nin eseri ile Manisa'da bulunan eser beddua, Niksârî-zâde'nin eseri fetva almak için yazılan es'ile, 1299/1882 tarihli anonim eser berat, Kurbî'nin eseri ise ferman şeklinde yazılmıştır (Turan, 2023, s. 146, 149, 150). Bu nedenledir ki nüshada başlık yerine "Tuhafe Fermân Sûretidir" ifadesi yazılmıştır. Bu makale Kurbî'nin nefsülemr-nâmesini muhteva

¹ Turan'ın belirlemelerine göre bu mizahi üslup, eleştirin odağındaki kişilerin kendilerinden beklenmeyecek davranışlar sergileyerek ortaya çıkan tezettan kaynaklanan durum komedisi ve yazın dilinde görülmesi beklenmeyen sokak ağzının yazılı dile yedirilmesi ile oluşturulmaktadır (2023, s. 145).

bakımından türdeşleriyle mukayese ederek incelemekte, tam metnini sunmakta ve böylelikle nefsülemr-nâme literatürüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Eserin Müellifi

Eser, İBB Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları Bel_Yz_K.000270 numarada kayıtlı, içinde hikâye, şiir ve mektup örnekleri bulunan bir mecmuanın 20^b-22^a varaklarının derkenarında yer almaktadır. Eserin sonunda, Kurbî Mehmed Said tarafından 27 Ramazan 1198/14 Ağustos 1784'te yazıldığına dair bir kayıt mevcuttur. Dolayısıyla eserin müellifi ve telif tarihi şüpheye yer bırakmayacak şekilde açıktır. Nefsülemr-nâmenin derkenar olarak yazıldığı sayfanın asıl kısmında manzum bir nebat falı bulunmakta ve aynı mecmuanın 82^a numaralı varlığında yine Kurbî'nin imzasını taşıyan bir fal yer almaktadır. Manzum nebat falını neşreden İsmail Avcı, her iki fal metninde birbirinin aynı olan bir beytin zikredilmesinden ve yazıların benzer olmasından hareketle iki metnin de Kurbî'ye ait olabileceğini düşünmektedir (2020, s. 612).

Mecmuanın 82^a numaralı varlığındaki fal metninin sonunda Kurbî, mezkur ismi ve mahlasına ek olarak Eyyübî mahlasını da zikretmekte ve 25 Safer 1198/19 Ocak 1784 tarihini vermektedir. Kaynaklarda Eyyübî ya da Kurbî mahlasını kullanan isimler mevcutsa da nefsülemr-nâme müellifinin eser telif ettiği tarihle örtüşen biri bulunmamaktadır. Dolayısıyla Kurbî'nin 18. yüzyıl sonunda eser vermiş ve şimdiye kadar yeterince tanınmamış bir yazar olduğunu söyleyebiliriz. Mecmuada yer alan üç kısa telifinin ikisinin fal, birinin de daha önce denenmemiş formda bir nefsülemr-nâme olduğu dikkate alındığında Kurbî'yi deneysel çalışma yapmayı seven, edebî eğlence kültürüne yeni örnekler sunan bir yazar olarak değerlendirmek mümkündür.

Eserin Şekil ve Muhteva Özellikleri

Eser, benzerlerinde olduğu gibi bürokrasiyi ve toplumun çeşitli katmanlarını farklı yönlerden eleştirir. Ancak bunu hayalî bir padişahın Mustafa Paşa isimli sadrazamına hitaben yazdığı, avam ya da havastan uygunsuz davranışlar sergileyen kişilerin cezalandırılmasını emrettiği bir ferman şeklinde sunar. *Tuhaf Fermân*, gerçek bir fermana görülmesi beklenen neredeyse bütün rükün ve şartları haizdir:² (1) Başta ferman kelimesi kullanılmıştır, (2) gönderilenin isminden önce kalıp ifadelerden “düstûr-ı mükerrerem”, sonrasında ise “edâmallâhu te‘âlâ iclâlehû” duası zikredilmiş ve “tevkî‘-i refî‘-i hümayûn vâsıl olıcağ ma‘lûm ola ki” kalıbıyla asıl konuya geçilmiştir, (3) fermana nelerin murat edildiği açıklanmıştır, (4) emir rüknünden sonra “şöyle bilesin, ‘alâmet-i şerîfe i‘timâd kılasın” kalıbı kullanılmıştır ve bu ifadeden sonra (5) yazılış tarihi verilmiştir. Eser, padişah dilinden yazıldığı için kelime seçimleri de padişahın ağırlığına zarar vermeyecek şekilde yapılmıştır ki zaten fermanlarda da buna dikkat edilir. Bu nedenle *Tuhaf Fermân*, argo açısından diğer nefsülemr-nâmelerin sunduğu kadar zengin veriler sunmaz.

Oluşturulmaya çalışılan ferman havasına uygun olarak eleştiriye öncelikle padişaha daha yakın kişilerden başlanır ve toplumun alt kesimlerine doğru devam edilir. Eserde cezalandırılmaya müstahak görülen gruplar ve filler şöyle sıralanabilir:

Beylerbeyleri: Eserde beyler ve beylerbeyleri eleştirilen ilk gruptur. Buldukları yerde saltanat vekili addedilen ve normalde reayayı korumak, zulmü önlemek ya da gidermekle yükümlü olan beylerbeylerinin (İpşirli, 1992) zulmün bizatihi kendisi haline gelmesi tenkit edilir:

“ve sulţan eliyle manşib alup re‘âyaya zulm iden begleriñ ve beglerbegleriñ”

² Fermanların rükün ve şartları Mübahat Küttükoğlu'nun çalışmasında işaret ettiği hususlardan hareketle yazılmıştır (bkz. 1995).

Beylerbeyleri, Dîvân-ı Hümâyûn'a iştirak edecekleri zaman kaftanlı süslü bir kıyafet giyer ve aynı şekilde süslü bir ata binerlerdi (İpşirli, 1992). Metinde, bu durumun belki de bu özel zaman haricinde de devam etmiş olabileceğini imleyen bir eleştiriye daha yer verilir. Padişahın atının altın zincir ve gösterişli eyer ile müzeyyen olmasını taklit etmeleri nedeniyle her bakımdan en üstün ve en özel olması gereken padişaha görünüş itibarıyla öykünerek kendilerini ona denk tutma çabaları kınanır:

“evvel rikâb-ı hümâyûnuma taqlîd iden altun zencîr ve muraşşa‘ eyer uran beglerbegleriñ”

Müderris ve Talebeler: Osmanlı Devleti'nde medrese kurumunun yozlaştığına dair şikâyetler farklı yüzyıllarda yazılmış eserlerde tutarlı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Mehmet İpşirli'nin aktardığı ve dikkat çektiği üzere, örneğin 16. yüzyılda Gelibolulu Âlî *Mevâ'idü'n-Nefâ'is* adlı eserinde usulsüz bir şekilde mülâzım, yani stajyer olan kişilerin varlığından, müderris ve kadılıkların rüşvet karşılığında satılmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirirken (2000 ve 2020), 17. yüzyılda Koçi Bey meşhur risalelerinde mülâzımlığın 5-10 bin akçe gibi meblağlarla ilmiye mesleğinin gerektirdiği aşamalardan geçmeyen kişilere satılmasından şikâyet etmektedir (2020). Bu çarpıklıkların 18. yüzyılda da düzelmediğini halka yönelik yazılan bu popüler türdeki eserden takip edebiliyoruz. Eserde, tamamen cahil kimselerin 30-40 bin akçasını alarak onlara mülâzemet hakkı tanıyan mollalar tenkit edilir.³

“ve şırf câhil olan kimesneleriñ otuz kırk bin akçasın alup ehl-i ‘ilmdir deyü yalan şehâdet idüp mülâzım iden monla efendileriñ”

Osmanlı medreselerinde eğitim gören talebeler medrese içindeki hücrelerde kalır ve kendilerine hücre akçası denilen bir burs tahsis edilirdi (Çevrimli, 2019, s. 349-350). Eserde bu gruptaki kimselerden cahil olup mülâzım olmadığı hâlde para için medresede bekleyenler de eleştiriden nasibini alır:

“ve kendüsi câhil olup mülâzemeti yoğ iken hücre akçasından ötüri medrese bekleyen ahmaqlarıñ ve dânişmendleriñ”

Kadılar: Osmanlı'da kadılar, uzun yıllar süren medrese tahsilinin ardından icazet alıp bir de mülâzım olduktan sonra bir kazaya tayin edilerek görevlerine başlar ve zaman içerisinde yükselebilirlerdi (Uzunçarşılı, 1998, s. 87). Medreseler ve talebeler çoğaldıkça tayin bekleyenlerin oluşturduğu sıra da uzamaya başladı. Daha 1008/1599'da Anadolu kazaskeri Damad Muhyiddin Efendi'nin en düşük dereceli kadılıkları para ile sattığına dair padişaha şikâyetler iletiliyordu (Uzunçarşılı, 1998, s. 105). Sistemin bir şekilde içine dâhil olan kadılar arasında da rüşvet alıp ona göre hüküm verenler çıkabiliyordu. Örneğin bir hükümler mecmuasında Midilli kadısının dava taraflarından birinin akçasını alarak hukuka aykırı hükümler verdiğine dair duyumlar alındığını bildiren ve teftiş edilmesini emreden bir hüküm bulunmaktadır (Uzunçarşılı, 1998, s. 106-107). Bütün bunlar Kurbî'nin nefsülemr-nâmesinde de karşımıza çıkmakta ve zaman geçse de sorunların aynen devam ettiğini göstermektedir:

“ve mâlî kuvveti ile kâdîlık alup aḥkâm-ı şer‘îde icrâ-yı ḥaḳ itmeyen kâdîlarıñ

ve kaḡı cānibden rüşvet ḥaşıl olursa ol cānibe meyl eyleyüp ḥilâf-ı şer‘ eyleyen kâdîlarıñ”

Risâle-i Garîbe' de de kadılar eleştirilen gruplardandır ve adaletsizlikle itham edilirler:

³ 17. yüzyılda değeri 5-10 bin akçe olan mülâzemetin bir yüzyıl sonra 30-40 bine çıkması da Osmanlı İmparatorluğu'nun mâlî durumuna ilişkin dikkate değer bir ayrıntıdır.

“şer’-i şerîf muktezasınca ‘amel étmeyen nâ’ibler ve senin yüzüne mi bunun hâline mi bakayım déyen kadılar ve ‘adâlet étmeyen hâkimler” (Develi, 1997, s. 102).

Âlimler: Eserde ulema sınıfı, yani kadı ve müderrislerin ve bu aşamalardan geçmiş daha üst düzey görevlilerin, aldıkları eğitime, bilgi ve görgülerine yakışmayan iki uç davranış eleştirilmektedir. Bir grup bilgin kendi değerinin farkında olmayıp kötülük timsali kimselerle bir arada bulunurken, diğer bir grup da ilim sahibi oldukları hâlde cahil kimselere mürit olup onların peşinden gitmektedir. Eserde birinci grup ahmak, ikinci grup ise akılsız olarak nitelendirilir. Herkesin kendine yaraşır bir hâl ve davranış içinde bulunması gerektiği ima edilerek aklın önemine dikkat çekilir:

“ve ‘ulemâ zümresinden olup kıadr ü kıymetin bilmeyüp Ehrimen ile ihtilâf iden eblehlerin

ve kendüsi ehl-i ‘ilm olup câhile mürîd olan ‘akılsızların”

Cahiller: Âlimlerin eleştirildiği yerde cahillerin eleştirilmemesi düşünülemez. Eserde, aslında bilgisiz olan kişilerin kendilerini nasıl bilgili göstermeye çalıştıkları ya da bilgiden başka nelerle övündükleri gözler önüne serilir. Bu bağlamda Sâdî’nin *Gülistân* adlı eserinden birkaç beyit ezberleyip ancak Arapça bilmeyip meclislerde başa geçmeyi umanlar, marifetin ne olduğunu bilmeyip güzelliği ve çekiciliği ile övünenler ve yalan yanlış konuşurken araya jargon sıkıştıranlar düştükleri gülünç durum nedeniyle alaya alınırlar:

“ve terkîb-i ‘Arabîden haberi olmayüp *Gülistân*dan bir iki beyit ezberlemek dilinden büyüdüp kâhvehânelerde ve sâ’ir meclislerde şadr gözleyen câhillerin

ve ma’nâ-yı ma’rifetden bî-haber olup âb-ile ve cezb-ile tefahhur iden çelebilerin

ve eşekliğine doymadan tokuz yañlışı var iken ıstılâh-ı ‘ibâret söyleyen nâdânların”

Lâmî’î de konuşmalarını ıstılahlarla süslemeye çalışan, fakat onu da doğru düzgün beceremeyenleri, cahil olup âlim geçinenleri hedef alır:

“ıstılâhât u ‘ibârât söylerin zann idüp Türkî kelâmı dîvâr deliklerine sokanlara” (Esir, 2001, s. 116)

“bî-‘ulûm u bî-ma’ârif olup ‘âlim geçinen gusiste-‘inâna” (Esir, 2001, s. 117)

Risâle-i Garîbe’ de buna benzer bir eleştiri vardır, ancak bu eleştiri belli bir grubu hedef almaktadır: medrese talebeleri.

“ıstılâhât ve ‘ibârât söyler sanup Türkî sözi dahi idrâk édemeyen Türk dânişmendleri” (Develi, 1997, s. 103).

Niksârî-zâde de bu konuda kalemini sivirtir. Arap şiirinden birkaç şiir ve az kullanılan kelimeleri bilip kullanmayı ilim zanneden, ilimle hiçbir ilgisi yokken sırf şeref kazanmak maksadıyla ilim yoluna girmek isteyen, son derece ahmak olup Farsça konuşmaya öykünen tipleri eleştirir:

“ilm ma’nî iken şî’r-i ‘Arab ve birkaç masûnü’l-isti’mâl olmayan lügat bilmeği ‘ilm zann edüp kitâb içinde elfâz-ı ‘Arabî beytlerine [dadanan] kitâb güvelerinin” (Turan, 2007, s. 1830)

“İlm ile münâsebeti yok iken mücerred şeref hasbeti ile tarîk-i ‘ilme dâhil olmak ister hâricîlerin” (Turan, 2007, s. 1832)

“fevka’l-hadd gûl iken yârân-ı ‘Aceme taklîd édüp tekellüm-i Fars eyleyen harlarun” (Turan, 2023, s. 143).

Görüldüğü üzere eserlerin hepsinde, aslında Arapça ve Farsça bilgisi ilmin ve edebî anahtarı olarak görülmekte, ancak sadece bunların yetmeyeceği, manalarına vukûfiyetin gerekliliği anlatılmaya çalışılmaktadır. Bu bilgilerden yoksun olanların ilim ve edebîden hisseyâb olamayacağına, bilgisiz iken bilgili görünmenin onları gülünç duruma düşüreceğine dikkat çekilmektedir.

Tasavvuf Çevreleri: Eserde tasavvuf yoluna girmiş kişiler arasında aldıkları manevî eğitime bağdaşmayan hasletlere sahip olanlar ve aksine tavır içinde olanlar şiddetle eleştirilir. Bu bağlamda şeyh kılığına bürünüp hâlâ hırs, kıskançlık, kendini beğenme ve büyüklenme gibi kötü duyguları içinde barındıran, daha kendi nefsinin eğitememiş olanlar; daha asgari düzeyde, şeriatla eksikleri olup tarikatta kemâle ermek mümkünmüş ve kendisi de ermiş gibi davrananlar; hem şeriatı hem tarikatı bünyesinde topladığını iddia edip irşat suretinde halkı sapkınlığa sürükleyenler; güzel bir kararla benliğini tasavvufî anlayışa göre yok ettikten sonra kendilerini Kadızade⁴ veya beyzadelere nispet eden derviş ve abdallar mülhit ve zındık gibi kelimeler kullanılarak dinsizlikle itham edilir:

“ve meşâyih kisvetin giyüp tarîka girdikten sonra nefs-i emmâreye ruşat virüp
hırs u hasedi ve ‘ucb ü kibri terk eylemeyen Yezîdleriñ⁵

ve şerî atde nâkış olup tarîkatde kâmil geçinen mülhidleriñ

şerî ati koynumuza koydık ve tarîkati başımıza giydik [diyerek] bu meclis ü
mehâfilde irşâd yüzünde halkı dalâlete düşüren zındıklarıñ

ve hüsn-i ihtiyâriyle ifnâ-i vücûd eyledikten sonra dervîşândan ve abdâldan
Kâdîzâde ve begzâde geçinen budalalarıñ”

Risâle-i Garîbe' de de şeriatla uymayıp tarikat erbabı geçinenler eleştirilmiştir:

“ve şakî dervîşler ve bî-namâz olan ışıklar” (Develi, 1997, s. 103).

Vaizler: Halka dinî konularda konuşmalar yapan vaizler, insanları etkileyebilmek için efsane ve kıssalardan sık sık yararlanırlardı. Gerçeklikten uzak bu hikâyeleri muteber dinî bir kaynağa dayandırıp delillendirmeden anlatmaları sebebiyle Osmanlı şairleri tarafından da zaman zaman eleştirilirdi (Duru, 2016, s. 207, 220-221). Bu eserde de, Allah'ın kullandığı ispat yöntemlerini kullanmaksızın hadis ve tefsirlerle⁶ halka nasihat veren, ancak hem kendisi sapık olup hem de insanları saptıran ve “Kim Kur'an'ı kendi görüşüne göre tefsir ederse onu inkâr etmiş olur” rivayetine dâhil olan vaizler tenkit edilir:

⁴ Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1045/1635) ve takipçilerinin oluşturduğu ve kısa zamanda toplumsal bir dinî harekete dönüşen Kadızâdeliler hareketi, Hz. Muhammed'din vefatından sonra çıkan bazı uygulamaları bid'at olduğu gerekçesiyle eleştirmiş ve bu konuda mücadele etmiştir. Tasavvuf çevreleriyle aralarında sema, devran, zikir ve musiki gibi konularda başlayan tartışmalar, Kadızâdelilerin verdikleri vaazlarla halkı sufilerle karşı kıskırtmasıyla devam etmiştir (bkz. Çavuşoğlu, 2001). Eserde önce sufi olup sonra sufilerle böylesine mücadele edenler gibi davranmaları eleştirilmektedir. Bu durum aslında, Bahadır Yolcu'nun vurguladığı üzere, Kadızâdeliler ile Sufiler arasındaki gerilimde Sufi grupların yeknesak bir görüntü verememeleri, kendi içlerinde de çatışmaları, hatta bu çatışmaların bazı grupları Kadızâdelilere yakın bir yerde konumlandırması (2023, s. 163) ile örtüşmektedir.

⁵ Emevî hükümdarı I. Yezîd (ö. 64/683), Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'i ve yakınlarını katlettiği için Müslümanların hafızasında genellikle çok kötü bir imaja sahiptir. Bu nedenle ismi, acımasız ve hain kişilere karşı öfke duyulduğunda söylenen bir sövgü hâline gelmiştir (Ayverdi).

⁶ Bu ifadeyi hadis ve tefsir kitaplarının tamamının göz ardı edilmesi gerektiğine dair bir ima yerine, anlatılan şeyler hakkında mutlaka *Kur'an*'dan delil getirmenin, hadis ve tefsir kitaplarında yazılı olsa bile Kur'an'da bir karşılığı olmayan veya ona uymayan anlatıları ayıklamanın önemine dikkat çekilmesi şeklinde anlamak daha doğru olabilir.

“ve Bārî-i te’âlânîñ edillesiyle isbât itmeksizin kürsîye çıkup eḥādîs ü tefāsîrden ḥalka naşîhat idüp hem dâll hem muḍill olduğından ğayrı *men fessera'l-kur'âne bi-ra'yihî fe-ḳad keferahû* ḥadîs-i şerîfinîñ mazmûnunda dâhil olan vâ'izleriñ”

Hatipler ve şarkıcılar: Cuma namazının farzlarından biri olan hutbe okuma görevini icra eden hatipler, eserde tenkit edilen bir diğerk gruptur. Estetikten ve musiki ilminden habersiz olan hatiplerin minberdeki hitapları eşek anırmasına benzetilir:

“ve ‘ilm-i müşîḳîden ḥaberi olmayup minberde erkek eşek gibi ağıran ḥatîbleriñ”

Risâle-i Garîbe' de de bet sesli hatipler eleştirisi konusu olmuştur:

“makâmât bilmeyüp dürlü dürlü nağma édeyin déyen hatîb efendiler...” (Develi, 1997, s. 102).

Kurbî hatiplere şarkıcıları da ekler ve “âvâzı bed olup râst geldügi meclisi telḥ iden güyendeleriñ” sözleriyle çirkin sesi olduğuk hâlde bulduğuk her mecliste şarkı söyleyerek meclisin tadını kaçırarak şarkıcıları eleştirir. Böylece toplum içinde sesini kullanan kişilerin eğitimli ve elbette güzel sesli olmaları gerektiğine dikkat çeker.

Müezzinler: Asıl görevi namaz vakitlerinin girdiğini duyurmak için ezan okumak olan müezzinlerin ezanı farklı bir şeye alet etmeleri eserde eleştirisi konusu olur. Eserde iskat akçası için ölmüş birinin üzerinde yapılan kavgaya karışmaları ve duydukları huzursuzluktan ezan okumaları tenkit edilmektedir. İskat akçası, ölmüş bir kimsenin yaşarken yerine getirmediği farz ve vacip ibadetlerin günahına kefarete olması niyetiyle yakınları tarafından onun adına verdikleri sadakaya denilmektedir ve Osmanlı döneminde cenaze cenaze dolaşarak iskat akçası toplayarak geçimini sağlayan insanların varlığı bilinmektedir (Pakalın, 1971, s. 4). Kurbî'nin eserinden öyle anlaşılıyor ki bu durumdan nasiplenenler arasında bazı müezzinler de vardır:

“ve iskât akçası-y-içün meyyit üzerinde ğavğâ idüp bî-ḥuzûrlığundan vaḳıtsız ezân okıyan mü'ezzinleriñ”

İskat akçası peşinde koşanlar *Risâle-i Garîbe'* de de zikredilir:

“Ölü ta'âmına ve iskât akçasına göz karardup yelişen tarrârlar” (Develi, 1997, s. 108).

Sipahiler: Osmanlı askerî teşkilatında her birimin özel renk ve dikimde kıyafetleri vardı. Sipahiler de alaca külah, mavi şalvar ve kırmızı çizme giyerlerdi (Mahmud Şevket 1983: 49). Ancak eserde bazı sipahilerin bunların yerine sarı şalvar ve alaca yemeni giydikleri belirtilerek konularına uygun giyinmemeleri eleştirisi konusu yapılır:

“ve sipâhî ḥâ'ifesinden olup alaca yemeni ve şarı şalvar giyen mühmelleriñ”

Aynı eleştirisi, daha önce yazılmış *Lâmi'î'nin* nefsülemler-nâmesinde de yer alır: “sipâhî geçinüp sarı şalvâr giyen bî-edeblere” (Esir, 2001, s. 117).

Kurbî'de bir de heybeli sipahilerden bahsedilmektedir. Bu grup içerisinde çakşırına deriden yama yapanlar, yine aynı nedenle hedef alınır:

“ve heybeli sipâhî olup çakşırının dizine saḥdiyân yamayan sünepeleriñ”

Heybeli sipahiler, *Risâle-i Garîbe'* de “hegbeci sipâhilerin düşkünleri” (Develi, 1997, s. 102) şeklinde çok detaya girilmeden anılır.

Avcılar: Osmanlı Devleti'nde avcılık, hem bir eğlence hem savaşa hazırlık hem de halkla hemhâl olmaya vesile olmasıyla son derece önem verilen bir aktiviteydi ve devletin daha ilk dönemlerinden itibaren teşkilatlanarak birimlendendi (Işık, 1991). Avcılık elbette sadece devletlilerin değil, halkın da meşgaleleri arasındaydı (Kıran 2014: 33). Bu kısa

eserde avcı ve avcı geçinenlerle ilgili üç farklı eleştiri olması avcılığın toplumda 18. yüzyılın sonlarında önemli bir yer tutmaya devam ettiğini göstermektedir. Eserde avlamak istedikleri hayvanı, eğittikleri doğanlarla avlayan doğancılardan bir ayırım yapmaksızın her kuşa doğan salmalarının doğru bir iş olmadığı eleştiri yoluyla anlatılır:

“ve şayd ehli geçinüp rāst geldiği kuşa doğan şalan doğancılarını”

Çok çevik olduğu için genellikle av köpeği olarak kullanılan tazının boynuna yular ve tasma bağlayıp sonra da ters taraftan salan, avcılıktan anlamayan kişiler ile avla uğraşmaktan kendine bakamayan, bir kazanç da elde edemeyen kişiler eleştirilerin hedefi olur:

“ve avcılıkta hayrı olmayup tazısına ipden yular ve halta yapup arkurıdan tazı şalan çift bozanlarını

ve dā'imā şikār için otdan āvāre olup eline nesne girmeyüp yolbaz yolbaz gelen uğursuzlarını”

Keyif Verici Madde Kullananlar: Mükeyyifāt, yani keyif verici madde kullananların, kullandıkları maddelere göre deneyimledikleri farklı haller dramatize edilerek aktarılır ve okuyucular böylelikle sakındırılmaya çalışılır. Bu bağlamda afyon çekenlerin (tiryâkî) kas zayıflığı yaşamaları nedeniyle ellerinin titremesi; esrar çekenlerin (bengî) her şeye güler hale gelmesi nedeniyle develerin üzerine koyulan davullara bile gülmesi; şarap içenlerin ise sarhoş olunca sebepsiz ağlaması zikredilen hususlar olmuştur:

“yemek yirken elinden kaşuğun düşüren tiryâkîlerini

ve deve kösüne gülen bengîlerini

ve bâde şöhetinden bi-lâ-sebebe ağlayan serhōşlarını”

Mükeyyifat kullananlar Lâmi'î'de “esrâr u beng 'âşıklarına” (Esir, 2001, s. 117) şeklinde, sadece isimleri zikredilerek anılırken *Risâle-i Garîbe'*de keyif verici ne bulursa kullananlar bu hâlleri sebebiyle eleştirilir: “hem bâde ve hem afyon ve sâ'ir keyfe mütē'allik şeyleri şüreb édüp ve gayri keyflerden ma'cûn ve esrâr isti'mâl édüp ördek gibi her bulduğu bokı yéyenler” (Develi, 1997, s. 112).

Yalancı Şahitlik Yapanlar: Bu gruba giren kimselerin iki türlü eserde zikredilir. Biri, din ve devlet işlerinde aslında üzerine vazife olmamasına rağmen davalara/işlere müdahil olup üstüne bir de yalancı şahitlik yapanlardır:

“ve umûr-ı dîn ü devletde haqq-ı cevâba vekâl olmayup haqq söylemeyüp belki kızb ihtiyâr idenlerini”

Diğeri de sadece dinen zengin sayılan kimselere farz olan hac ve umre ibadetlerini başkasının parasıyla yerine getirmek gibi bir garabetin faili olmanın üstüne bir de şahitliği kabul edilmeyince “vardığım Kâbe hakkı için” diye yemin ederek içinde bulunduğu vaziyeti daha da beter edenlerdir:

“ve el aqçasıyla Ka'beye varup geldikten sonra yalan şehâdete varup şehâdeti maqbûl olmadıkça varduğum Ka'be haqqı için yemin eyleyen 'âşilerini”

Adabınuaşerete Aykırı Davrananlar: Bu babı kendi içinde sofrada adabına ve konuşma adabına aykırı davrananlar şeklinde mütalaa edebiliriz. Sofra adabı bağlamında eleştirilenler, ortaya bir yemek geldiğinde sabırsız davranıp büyüklerden önce yemeye başlayanlardır:

“ve ortalığa ta'âm geldikde lā şabr ve lā dîn fehvâsı üzre kendüden büyük var iken el şunan şogumsuzlarını”

Konuşma adabına aykırı hareket edenler ise teklifsizce kadı meclisine varıp ya da eli boş hâlde büyük kimselerin huzuruna çıkıp lafı gereksizce uzatanlar, gıybet edip kötü şeyler söylemeyi âdet edinenler ve anne babasına ismiyle hitap edenlerdir:

“ve tehî-dest ekâbir önüne varup kesret-i kelâm idüp hürmetin tahtı idenleriñ
ve bî-tekellüf kâdî meclisine varup uzun uzak söz söyleyen edepsizleriñ
ve dâ'imâ gıybet ve mesâvî söylemek mu'tad iden zemmâmlarıñ
ve anasına atasına hürmet etmeyüp adlu adıyla çağırın 'âşileriñ”

Özellikle son madde hayli dikkat çekicidir. Zira Türkler arasında anne babaya ismiyle hitap etmek şeklinde bir âdetin varlığı bilinmemektedir. Bununla birlikte müellifin böyle bir şey zikretmesi bu duruma şahit olduğunu gösteriyor. Sadece bu eserden hareketle bu davranışın yaygınlığı hakkında bir kanaat belirtmek mümkün değilse de eserin yazıldığı dönemde gençler arasında bu tip nevzuhur âdetler/modalar çıkmış ya da müellif bunu bir ihtimal Osmanlı'da yaşayan azınlıklardan işitmiş olabilir.

Kendini Olduğundan Farklı Gösterenler: Birbirinden epey farklı kişileri ve davranışları bir araya getiren bu başlıktakilerin ortak noktası, konu edilen kişilerin kendi olamamaları, sahip oldukları konum ve kişilikle barışık olmamaları ya da kendilerini olduğundan farklı göstererek bir tür menfaat elde etmeye çalışmalarıdır. Örneğin, yalnız başınayken dinin emirlerini yerine getirmede tembellik gösterip insanların içindeyken tam tersine, ne kadar dindar olduğunu göstermek istercesine nâfile ibadetler yapanlar bu bahiste zikredilebilir:

“ve şerî'atde tekâsül üzre tehâvün iden halk içinde iller beni görsün deyü uzun uzun süreler koşup nâfile namâz kılan mürâ'ileriñ”

Benzer bir eleştiri, Lâmi'î'de ve onun varyantı *Risâle-i Garîbe'*de bu kez daha kısa ve net şekilde dile getirilir: “namâz kılmayup nümâyîş için elinde tesbîh götüren münâfıklara” (Esir, 2001, s. 120), “namâz kılmayup dâ'imâ tesbîh çeviren münâfıklar” (Develi, 1997, s. 107).

Lâmi'î'de sakalını keserek veya boyayarak yaşlılığını gizlemeye çalışan erkekler “pîrlikde ak sakalın kırkup yâhûd pîrligin ihtifâ için boyalar sürüp raht ile yiğitlenen koca pelîdlere” (Esir, 2001, s. 117) sözleriyle kınanır. Kurbî'de aynı niyetle sakal kesmek kerih görülmezken sakalı boyamak sert bir şekilde tenkit edilir:

“ve şakalına peygamber nişanı düşüden sonra yolmak ile dökütmeyüp çıktıkda it boğı ile şakalın boyayan utanmazlarıñ”

Kurbî'nin, sakala düşen akları peygamber nişanı olarak nitelenmesi ayrıca dikkat çekicidir. Peygamberlere peygamberlik görevinin genellikle olgunluk çağında verilmesinden hareketle böyle bir yakıştırma yaptığını düşünebiliriz. Eserde yaşının insanı olmamakla ilgili başka bir tenkide daha rastlarız. Burada, 25 yaşında olduğu hâlde 14-15 yaşındakiler gibi davranarak eşcinsel ilişkide pasif rolü oynamaya çalışan kimseler deve tavırlı olarak nitelenir:

“ve kendüsi yigirmi beş yaşında olup kendüyi on beş yaşında ve on dört yaşında civân yerinde koyup şîve-i şütür iden hîzbâzlarıñ”

İlmiyeden olmayıp ilmiye mensuplarına has sarık bağlayan ya da hattat olmayıp hattatlar gibi belinde gümüş divit taşıyan, diğer bir deyişle görünüş bakımından kendini ait olmadığı sınıftan göstermeye çalışanların bu çabaları kınanır:

“ve mülâzım olmayup mükevvere şarık şaritan sefhleriñ

ve hüsni-hatta mâlik olmayup belinde gümüş divit taşıyan deñsüzleriñ”

Eleştirilen söz konusu iki grup, *Risâle-i Garîbe'* de tek bir kalıpta zikredilir:

“câhil olup ‘ulemâ şeklinde sarık sarınup beline divit sokanlar” (Develi, 1997, s. 111).

Maddî açıdan ait olmadığı sınıfa has davranışlar gösteren kimselerin iki ucu da gözler önüne serilir. Biri, vezir ağası olmayıp onlar gibi hizmetçi kullanarak zengin görünmeye çalışanlar; diğeri de sürekli cenaze kollayıp -yukarıda da belirtildiği gibi- iskat akçası almak için fakir taklidi yapanlardır:

“ve dahı vezîr ağalarından olmayup hâdim kullanan mütekebbirleriñ

ve dâ'imâ meyyit su'âl idüp kendüyi fuğarâya teşbîh iden şüret uğrusı kuzgunlarıñ”

Osmanlı Devleti'nde Hz. Peygamber'in soyundan gelenlerle özel olarak ilgilenen bir memur sınıfının (nakîb) varlığı ve onlara bazı ayrıcalıklar sağlandığı bilinmektedir. Bu nedenle zaman zaman peygamber soyundan gelmediği hâlde bu ayrıcalıklardan faydalanmak maksadıyla seyyidlik-şeriflik iddiasında bulunan kimseler çıkmaktaydı. Daha 16. yüzyılda yazılan eserlerde bu durumun tenkit edilerek bildirildiğini görüyoruz (Karakuş, 2022, s. 144-148). Nefsülemr-nâmede bu tip insanların yanı sıra peygamber soyundan geldiği hâlde gelmediğini iddia eden insanlar Hz. Muhammed'e nispet edilen bir rivayete dayanılarak eleştirilir. Rivayette Hz. Peygamber, kendisinin soyundan geldiği hâlde bunu inkâr eden ya da soyundan gelmediği hâlde geldiğini iddia eden kişilere Allah'ın lanet eder (Aclûnî, 1351, s. 142). Eserde bu gruptaki kişiler asiler olarak nitelenirler:

“ve sâdâtdan olup inkâr idüp ve hâricden olup müteseyyid olanlar hakkında *la 'netu'llâhi* [*'ale*]'*d-dâhil ve'l-hâric* hadîşinin mazmûnunda dâhil olup bu la'neti kabûl iden 'aşîleriñ”

Cinsiyet ve Cinsellik Temelli Eleştiriler: Osmanlı edebiyatında kadınlar hakkında çoğu zaman olumsuz bir imaj çizilmekle birlikte Kurbî'nin nefsülemr-nâmesinde eleştirilerin odağında hep erkekler vardır, kadınlar doğrudan bir eleştiri nesnesi olmazlar. Eser boyunca erkekler, toplumsal cinsiyet rolleri ve imajlarına yönelik eleştirilerin hedefi olmuşlardır. Örneğin, at eyerine palan ile binenler “bir er yigit olup eyer-i atına pâlân ile binen nâbekârlarıñ” sözleriyle tenkit edilirler. Benzer şekilde Lâmiî'de “katır eyerine pâldüm takanlara” (Esir, 2001, s. 117) ve anonim beratta “birer dilâver yiğit olup katıra binen cüvânların” (Turan, 2023, s. 143) sözleriyle binek hayvanlarına binme şekillerine göre erkekler cinsiyetleri üzerinden değerlendirilmişlerdir.

Kurbî'de kadınlara has sayılan kına yakma/süslenme âdetini tatbik eden erkekler de bu tavırdan “avrat fi'li işleyüp eline kına yakınan sazañlarıñ” ifadeleriyle sakındırılmaya çalışılmakta, cinsiyetler arasındaki farklılıkların korunması yönünde telkinde bulunmaktadır.

Eserde evli erkeklere yönelik ayrıca ve daha ağır tenkitler bulunmaktadır. Mesela, eşini dışarıya gönderip kendisi evde bekleyen erkekler, eşlerinin iffetsizliğine bile isteye göz yuman anlamına gelen deyyus kelimesiyle nitelenirler:

“ve 'avratın seyre gönderüp kendüsi ev bekleyen deyyüslarıñ”

Lâmiî'de erkek dışarıya eşiyile birlikte çıksa bile aynı ithamdan kurtulamaz:

“hatunını önüne düşürüp seyre giden deyyüslara” (Esir, 2001, s. 118).

Risâle-i Garîbe' de aynı eleştiri kapsamı genişletilerek, daha detaylandırılarak tekrar edilir:

“bayram günü kızların seyre çıkararak boynuzlular ve Cum'a günleri karıların sokağa koyuveren püzüvenkler...” (Develi, 1997, s. 104).

Bu bağlamda Kurbî'nin eserinde aynı mantığın tersi işletilerek eşini namahrem bir erkekle bir odada bırakıp kendisi dışarı çıkan erkekler de eleştirilir:

“‘avratın nâ-mahrem ile oda[ya] koyup kendüsi taşra giden pezevengleriñ ve eyleyen gîdileriñ”

Eserde eşiyile arasında yaşadığı özel hâlleri ya da salt eşini başkalarına anlatan kişiler hedef tahtasına koyulanlar arasındadır:

“ve olur olmaz yerde ‘avratın medh eyleyen gîdileriñ

ve ‘avratı ile cimâ' itdigine tefahhurlanup halk arasında söyleyen köfte-ğorlarıñ”

Benzer eleştirilere *Risâle-i Garîbe'* de de rastlanır: “sokak ortasında ‘arabandan gelin kucağına alup indiren bakarlar ve ol gece olan ahvâli értesi yârâna hikâyet eden edebsizler... ve gündünün hammâma gitmesile ‘âleme iftihâr edenler...” (Develi, 1997, s. 108).

Nefsülemr-nâmelerde karı-koca ilişkilerine dair zikredilen ortak eleştirilerden bir diğeri erkeklerin bir sebeple kendilerinden yaşça büyük kadınlarla evlenmesidir. Yaşamak zorunda kaldıkları nahoş durumlar Kurbî'de “ve genc yigit olup oğlandan ve kızdakı qalmış ‘avratı mâli için alup bir döşekte yatmağdan hazz itmeyüp iki günde bir ‘avratına küsen sefihleriñ”; *Risâle-i Garîbe'* de “yigirmi otuz yaşında olup kırk elli yaşında ‘avrat alan dünyâsından bezmişler” (Develi, 1997, s. 110) şeklinde anlatılır.

Kurbî'nin tenkit ettiği diğeri erkekler ise eşini cinsel münasebete ikna edemeyip kendi kendine idare etmeye çalışan ve yemek yerken eşini hatırlayıp galeyana gelenlerdir:

“ve ‘avratı ile bir döşekte yaturken cimâ' murâd eyleyüp söz geçürmeyüp ba'z-ı nesne ikrâr eylemek ile maşlahat gören ahmağlarıñ

ve yemek yerken ‘avratın hâtırına getürüp ortadan nevâle getüren edebsizleriñ”

Görüldüğü gibi hem Kurbî'nin eserinde hem de diğeri nefsiülemr-nâmelerde karı-koca ilişkileri eksenindeki eleştirilerin çoğu erkeklere yapılmıştır. Ancak bu durum aynı zamanda toplumsal bilinçaltında ilişkileri yönlendiren belli bir iktidar odağının varlığını, onun da erkek olduğunu deşifre etmektedir. Ayrıca yapılan eleştirilerle kadının fiziksel varlığı bir yana, bahsinin bile kamusal alandan uzak tutulması telkin edilmektedir. Farklı zamanlarda yazılmış bu eser ve varyantlardaki eleştirilerin benzerliği de toplumda müşahede edilen söz konusu durumlarda ve zihniyette bir süreklilik olduğunun işaretidir.

Eserde toplumsal cinsiyet rollerinden azade, bireylerin cinsel fiillerine dair eleştiriler de mevcuttur. Söz konusu eleştirilerden biri, avret mahallini gösteren ve onlara bakan kişilere; diğeri de livata yapanlar (*fâ'il-mef'ûl*), elle tatmin olanlar (*nâkihu'l-yed*) ve hayvanlarla ilişkide bulunanlara (*nâkihu'l-behâyim*) Allah'ın lanet etmesini dileyen iki hadis rivayetine dayanmaktadır:

“ve le'ana'llâhu'n-nâzıra ve'l-menzûra ileyh hadîs-i şerîfiñ mazmûnunda dâhil olanlarıñ

ve dört nefer kimesneler hakkında hadîs-i şerîf vârid olup nâkihu'l-yed ve nâkihu'l-behâyim fâ'il ü mef'ûl işbu günâh-ı kebâ'irde dâhil olup bunu irtikâb iden merdûdlarıñ"

İktibas edilen hadislerden başka konuyla ilgili bir eleştiri de önceden ilişkide pasif olup sonradan bu durumu eleştiren erkeklere gelir:

“sâbıkan hîzlik idüp şoñra zemmâm olan hîzleriñ”

Diğerleri: Bu başlıkta diğer başlıklara dâhil edilemeyen münferit eleştiriler bulunmaktadır. Örneğin haram parayla mescit ve medrese yaptırarak insanların içinde böbürleneler “ve harâm aqça ile mescid ü medrese yapıdırup beyne'n-nâs iftihâr iden zâlimleriñ”; sarığını olması gerektiği gibi değil de ucunu önüne sarkıtarak gezen, kendisine bu durum hatırlatıldığında da “yakışır yakışmaz, size ne” diyerek umursamaz tavır takınanlar “ve yaramaz şarık şarınan taylesânını önüne getirüp yaraşur yaraşmaz diyen delüleriñ”; halkın kapısında düşerek kendini aşağılara çeken gayretsizler “ve ‘avâm kapısında düşüp ibtizâl gösteren gayretsizleriñ”; yalnız yemek yiyebilmek, yemeğine kimseyi ortak etmemek için Osmanlı’da gece asayişini sağlayan bekçilerin arasına karışanlar “ve mücerred yiyüp içmek için ‘ases tâ’ ifesi ile âşinâ olup gezen köpekleriñ” sözleriyle eleştirilirler.

Sonuç

Bu makalede, toplumsal eleştiri üzerine kurulu bir tür olan nefsülemr-nâmelerin daha önce zikredilmiş, fakat henüz çalışılmamış bir halkası mercek altına alınmıştır. *Tuhaf Fermân* başlığını taşıyan eser, Kurbî Mehmed Said isimli, kaynaklarda kendisiyle ilgili bir bilgiye ulaşamadığımız yazar tarafından 1784 yılında kaleme alınmıştır. Eserde eleştiri oklarına hedef olan üst düzey bürokratlardan sıradan insanlara kadar geniş bir yelpazede insan grubuna rastlamak ve 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı toplumunun bu değişik katmanlarında müşahede edilen nahoş durumların neler olduğunu takip etmek mümkündür. Ayrıca *Tuhaf Fermân*’ın farklı zamanlarda yazılmış aynı türdeki eserlerle karşılaştırılması, toplumsal davranış kodlarında bir değişim yaşanıp yaşanmadığını tespit etme imkânı tanır. Bu çalışmada metin neşri haricinde metne bu gözle de bakılmış, hem eleştirilen kişi ve fiiller konularına göre sınıflandırılarak bağlam içinde açıklanmaya çalışılmış hem de diğer nefsülemr-nâme metinleriyle benzerlik taşıdıkları kısımlara işaret edilmiştir. Böylece metnin bize neler anlatabileceği sorgulanmıştır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Kurbî’nin eseri ile en çok benzerlik taşıyan *Risâle-i Garîbe*’dir ve onu Lâmi’î’nin eseri takip etmektedir. Türün kurucusu Lâmi’î olduğu için onun etkisini az ya da çok bütün nefsülemr-nâmelerde görmek beklenen bir durumdur. *Risâle-i Garîbe* ile aralarındaki benzerlik ise birbirine yakın dönemlerde yazılmış olmalarına bağlanabilir. Yine de *Tuhaf Fermân*, yeniden yazım değil, orijinal bir teliftir. Bahsedilen benzerlikler de zaman zaman aynı ya da yakın konulara temas etmelerinden ibarettir. Örneğin, kadıların rüşvet alması, mülâzımlığın ve kadılığın rüşvetle satılması, kendini bilgili göstermeye çalışan kişilerin Arapça ve Farsça birkaç kelimeye ve şiire sığınması, şeriat kurallarını yerine getirmeyen şeyh ve dervişlerin tasavvuf iddiasında bulunması, iskat akçası peşinde koşulması, keyif verici madde kullanılması, konuşma ve sofrada adabına aykırı davranılması, nefsülemr-nâmelerde dile getirilen ortak şikâyet konularındandır ki bu da yüzyıllar içinde söz konusu durumlarda iyiye doğru bir değişimin yaşanmadığını, sorunların devam ettiğini gösterir.

Ortak konular içinde özellikle iki hususa değinmekte fayda vardır. Birincisi, nefsülemr-nâme türünün 16. yüzyılda telif edilen ilk örneğinden itibaren başta müderris ve talebeler olmak üzere medrese eğitimi almış farklı meslek sahiplerinin iş bilmezlikleri,

zulümleri ve iltimasları, aynı yüzyılda medrese sisteminin yozlaşmaya başladığından şikâyet eden kaynaklarla paralellik arz etmektedir. Nefsülemr-nâmeler, resmî tarih kaynakları haricinde toplumun içinden topluma tutulan bir ayna olarak bu olumsuzlukların nasıl seyrettiğini gözler önüne sermektedir. İkinci husus ise *Tuhaf Fermân*'da daha geniş yer bulmakla birlikte hemen bütün nefsülemr-nâmelerde bulunan, evli erkeklere yönelik eşlerine karşı tutumları hakkında yapılan eleştirilerle alâkalıdır. Karı-koca ilişkilerinde ilişkiyi kocanın domine etmesinden ya da etmesi gerektiği düşünüldüğünden eleştiriler hep kocaya yapılmakta, ilişkinin iktidar odağının erkek olduğu hissettirilmektedir. Eleştiriler, kadının fizikî varlığı şöyle dursun, bahsinin bile toplumdaki soyutlanması müştereginde birleşmektedir. Eserlerin farklı yüzyıllarda yazılmış olması ise aynı zihniyetin devam ettiğinin bir göstergesidir. Fakat bu hususlar değerlendirilirken, hiç kuşkusuz, dönemin ruhunun ve realitesinin göz ardı edilmemesi gerekir.

Kurbî'nin eserinin diğer nefsülemr-nâmelerden farklı olarak ferman suretinde yazılmış olması, onu türdeş eserlerden sadece form olarak ayırmaz, dil ve muhteva bakımından da farklı bir konuma yerleştirir. Padişahın dilinden yazılmış bir fermanın şekil şartlarını taşıdığı gibi üslup bakımından da onun ağırlığını hissettiren eserde, bu sebeple, diğer nefsülemr-nâmelere nazaran argo ifade kullanımına daha az rastlanır. Formun muhtevaya etkisi ise diğer nefsülemr-nâmelerde değinilmeyen, fakat Kurbî'de zikredilen gruplar şeklinde karşımıza çıkar. Her ikisi de devlet erkânı veya saray düzeni içinde bir yeri olan, padişaha yakın zümrelerden olan beylerbeyleri ve avcılar sadece *Tuhaf Fermân*'da anılırlar. Padişahın çevresindeki zümrelerden oluşları, padişahın dilinden yazılmış bir metinde yer almalarına vesile olmuş görünmektedir. Sonuç olarak, Kurbî'nin *Tuhaf Fermân*'ı hem formundan dolayı sunduğu farklı verilerle hem de nispeten geç bir dönemde yazılması nedeniyle toplumsal değişimin uzun bir düzlem boyunca takip edilmesine sağladığı olanakla tür içinde önemli bir yerde duran, dikkate değer bir eserdir.

Kaynakça

- Aclûnî. (1351). *Keşfü'l-Hafâ*, C. 2. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî.
- Avcı, İ. (2020). Türk Edebiyatında Manzum Nebat (Meyve, Sebze, Çiçek) Falları ve Yeni Bir Nebat Falnamesi. *Cemal Aksu Armağanı* (s. 597-638). (ed. Müslüm Yılmaz, Ayşe Aksu). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Ayverdi, İ. (t.y.). *Kubbealtı Lugatı*. <http://lugatim.com>, [Erişim Tarihi: 10.09.2023].
- Beyhakî (2017). *Şu'abü'l-Îmân*, C. 6. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Çavuşoğlu, S. (2001). Kadızâdeliler. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 24, s. 100-102). İstanbul: TDV.
- Çevrimli, N. (2019). Vakfiyelerde Geçen Tâbir ve İstilahlar Açısından Medreseler. *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim, Finans* (s. 339-353). (ed. Fuat Aydın vd.). İstanbul: Mahya.
- Develi, H. (1997). İstanbul'a Dair Risâle-i Garîbe. *İstanbul Araştırmaları*, 1, 95-190.
- Duru, N. F. (2016). Klasik Türk Şiirinin Dejenere Tiplerinden Vâiz. *SEFAD*, 35, 197-234.
- Esir, H. A. (2001). Lâmi'î Çelebi'ye İsnat Edilen Bir Eser: Risâle-i Nefsü'l-Emr-i Lâmi'î. *İlmî Araştırmalar*, 12, 111-120.
- İşık, A. (1991). Avcı. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 4, s. 113-115). İstanbul: TDV.
- İpşirli, M. (1992). Beylerbeyi. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 6, s. 69-74). İstanbul: TDV.

- İpşirli, M. (2000). İlmiye. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 22, s. 141-145). İstanbul: TDV.
- İpşirli, M. (2020). Mülâzemet. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 31, s. 536-537). İstanbul: TDV.
- Karakurt, D. (2017). *Aktarma Sözlüğü: Açıklamalı, Türk Dillerinden Anadolu Türkçesine*. E-kitap. <https://ia600103.us.archive.org/25/items/AktarmaSozlugu/AKTARMA%20SOZLUGU.pdf>, [Erişim Tarihi: 27.09.2023].
- Karakuş, Y. (2022). *Klasik Türk Nesrinde Sosyal Tenkit (XVI. Yüzyıl)*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Kıran, B. İ. (2014). *Osmanlı Saray Teşkilatında Doğanca Koşuşu*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kurbî Mehmed Said. (1198/1784). *Tuhaf Fermân*, İBB Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları Bel_Yz_K.000270, vr. 20^b-22^a.
- Kütükoğlu, M. S. (1995). Ferman. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 12, s. 400-406). İstanbul: TDV.
- Mahmud Şevket. (1983). *Osmanlı Askeri Teşkilatı ve Kıyafeti*. (haz. Nurettin Türsan ve Semiha Türsan). Ankara: Kara Kuvvetleri Komutanlığı.
- Onay, A. T. (1992). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında mazmunlar ve İzahı*. (haz. Cemal Kurnaz). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. 2, 2. bs. İstanbul: MEB.
- Redhouse, J. W. (1890). *A Turkish and English Lexicon, shewing in English the signification of the Turkish terms*. Constantinople: American Mission.
- Semerkindî. (2016). *Tenbîhu'l-Gâfilîn*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Şemseddin Sami. (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaadet: İkdâm.
- Tarama Sözlüğü*. TDK. <https://sozluk.gov.tr>, [Erişim Tarihi: 10.09.2023].
- Turan, F. (2007). On Altıncı Yüzyıl Osmanlıcasında Argo: Niksârîzâde ve Entelektüel Hayatın Eleştirisi Nefsü'l-emr-name İsimli Eseri. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 2000* (C. II, s. 1825-1833). Ankara: TDK.
- Turan, F. (2023). Osmanlı Edebî Kültüründe Popüler Sosyal Eleştiri Türü Olarak Nefsülemr-nâme Metinleri: Dil, Tema ve Üslup Özellikleri. *TUDED*, 63(1), 139-156.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*. 3.bs. Ankara: TTK.
- Yolcu, B. (2023). The Composite Sufi Front vis-à-vis the Puritanical Kadızadeli Movement in the Early Modern Ottoman Empire. *Zemin*, 5, 160-178.
- Zerkeşî. (1984). *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim). Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs.

Metin⁷

[20^b] Tuḥaf Fermān Şüretidir Naḳl Olunur

Düstūr-ı mükerrem ve müşīr-i mufahḥam vezīr-i a'zam ve serdār-ı ekremim Muşṭafā Paşa edāmallāhu te'ālā iclālehū tevḳī-i refī-i hümāyūn vāşıl olıcaḳ ma'lūm ola ki evvel rikāb-ı hümāyūnuma taḳlīd iden altun zencīr ve muraşşa' eyer uran beglerbegleriñ ve sultān eliyle manşıb alup re'āyāya zulm iden begleriñ ve beglerbegleriñ ve mālī kuvveti ile ḳāḍılık alup aḥkām-ı şer'ide icrā-yı ḥaḳ itmeyen ḳāḍılarıñ ve ḳanḡı cānibden rüşvet ḥāşıl olursa ol cānibe meyl eyleyüp ḥilāf-ı şer' eyleyen ḳāḍılarıñ ve mülāzım olmayup mükevvere⁸ şarıḳ şarıtan sefihleriñ ve kendüsi cāhil olup mülāzemeti yoḡ iken ḥücre aḳçasından ötüri medrese bekleyen aḥmaḳlarıñ ve dānişmendleriñ ve şırf cāhil olan kimesneleriñ otuz kırḳ biñ aḳçasın alup ehl-i 'ilmdir deyü yalan şehādet idüp mülāzım iden monla efendileriñ ve umūr-ı dīn ü devletde ḥaḳḳ-ı cevāba vekīl olmayup ḥaḳ söylemeyüp belki kızb ihtiyār idenleriñ ve terkīb-i 'Arabīden ḥaberi olmayup *Gülistān*dan bir iki beyit ezberlemek dilinden büyüdüp ḳahvehānelerde ve sâ'ir meclislerde şadr gözleyen cāhilleriñ ve ma'nā-yı ma'rifetden bī-ḥaber olup āb-ile ve cezb-ile tefahḥur iden çelebileriñ ve 'ulemā zümresinden olup ḳadr ü kıymetin bilmeyüp Ehrimen⁹ ile ihtilāṭ iden eblehleriñ ve eşekliḡine doymadan ṭoḳuz yañlışı var iken ıştılāḥ-ı 'ibāret söyleyen nādānlarıñ ve ḥüsn-i ḥaṭṭa mālīk olmayup belinde gümüş divit daşıyan deñsüzleriñ ve Bārī-i te'ālānıñ edillesiyle işbāt itmeksizin kürsiye çıḳup eḥādīs ü tefāsīrden ḥaḳḳa naşīḥat idüp hem ḍāll hem muḍill oldıḡından ḡayrı *men fessera'l-ḳur'āne bi-ra'yihī fe-ḳad keferahū*¹⁰ ḥadīs-i şerīfīniñ mażmūnunda dāḡil olan vā'izleriñ ve sādātın olup inkār idüp ve ḥāricden olup müteseyyid olanlar ḥaḳḳında [21^a] *la'netu'llāhi [ale]d-dāḡil ve'l-ḥāric*¹¹ ḥadīsīnin mażmūnunda dāḡil olup bu la'neti ḳabül iden 'aşıleriñ ve dā'imā ḡıybet ve mesāvī söylemek mu'tād iden zemmāmlarıñ ve meşāyih kisvetin giyüp ṭarıḳa girdikten şoñra nefsi emmāreye ruḡşat virüp ḥırş u ḥasedi ve 'ucb ü kibri terk eylemeyen Yezīdleriñ ve kendüsi ehl-i 'ilm olup cāhile mürīd olan 'aḳılsızlarıñ

⁷ Metin mensur olmakla birlikte makalede metnin takibinin kolay olması için her bir madde ayrı bir satırda yazılmıştır. Neşirde, inceleme kısmında değinilmeyen veya açıklanmayan bazı kelimelerin açıklamasına, imlâ ile ilgili hususiyetlere, eserde atıfta bulunulan hadislerin ve Arapça ibarelerin tarafımızdan yapılan Türkçe tercümelemleri ile kaynak bilgilerine yer verilmiştir. Arapçadan çevirileri kontrol edip kaynaklarını bulmamda yardımcı olan kıymetli meslektaşım Ali Benli'ye ve metin kısmını gözden geçirerek önerilerde bulunan değerli meslektaşım Ercan Akyol'a minnettarım.

⁸ Sarılmış (Ayverdi).

⁹ Eski Fars inancına göre kötülük tanrısı (Onay, 1992, s. 134).

¹⁰ "Kim Kur'an'ı kendi görüşüne göre yorumlarsa onu inkar etmiş olur." Bu rivayetin birebir aynısı bir kaynakta bulunamamıştır, fakat benzer bir rivayet için bkz. Zerkeşi, 1984, s. 164.

¹¹ "Nesep olmadan bize kendini nispet edene ve sebep olmadan nesepten çıktığını iddia edene Allah lanet etsin" anlamına gelen rivayetten kısmî iktibas (bkz. Aclûnî, 1351, s. 142).

ve şerî atde nâkış olup t̄arîkatde kâmil geçinen mülhidleriñ
 şerî ati koynumuza koydık ve t̄arîkati başımıza giydik [diyerek]¹² bu meclis ü mehâfilde irşād
 yüzinde h̄alkı d̄alālete düşüren zindîklariñ
 ve h̄arām aqça ile mescid ü medrese yapıdırup beyne'n-nās iftiḥār iden zālimleriñ
 ve el aqçasıyla Ka'be'ye varup geldikten şoñra yalan şehādete varup şehādeti maq̄būl olmadıkça
 varduğum Ka'be'ye h̄aqqı-y-içün yemīn eyleyen 'āşileriñ
 ve anasına atasına ḥürmet etmeyüp adlu adiyle çağıran 'āşileriñ
 ve dört nefer kimesneler h̄aqqında ḥadīs-i şerīf vārid olup nākīḥu'l-yed ve nākīḥu'l-behāyim fā'il ü
 mef'ül işbu günāh-ı kebā'irde dāḥil olup bunı irtikāb iden merdūdleriñ¹³
 ve şaḳalına peygamber nişānı düşüden şoñra yolmaḳ ile dökütmeyüp çıkıdıkda it boḳı ile şaḳalın
 boyayan utanmazlarıñ
 ve daḥı vezīr ağalarından olmayup ḥādīm kullanan mütekebbirleriñ
 ve 'ilm-i müşīḳiden ḥaberi olmayup minberde erkek eşek gibi ağırın ḥatībleriñ
 ve iskāt¹⁴ aqçası-y-içün meyyit üzerinde ḡavḡa idüp bī-ḥuzūrlıḡından vaqıtsız ezān oḳıyan
 mü'ezzinleriñ
 ve dā'imā meyyit su'āl idüp kendüyi fuḳarāya teşbīḥ iden şüret uğrusı¹⁵ kuzgunlarıñ
 ve tehī-dest ekābir önüne varup kesret-i kelām idüp ḥürmetin taḥfif idenleriñ
 ve bī-tekellūf ḳāḍī meclisine varup uzun uzaḳ söz söyleyen edebsizleriñ [21^b]
 ve ḥüsn-i ihtiyāriyle ifnā-i vücūd eyledikten şoñra dervīşāndan ve abdāldan Ḳāḍīzāde ve bezzāde
 geçinen budalalarıñ
 ve sipāhī ḥā'ifesinden olup alaca yemeni ve şarı şalvar giyen mühmelleriñ
 ve heybeli sipāhī olup çakşırının dizine saḥḍiyān¹⁶ yamayan sünepeleriñ
 ve bir er yigit olup eyer-i atına palan ile binen nābekārlarıñ¹⁷
 ve yaramaz şarık şarınan ḥaylesānını¹⁸ önüne getirüp *yaraşur yaraşmaz* diyen delüleriñ
 ve mücerred yiyüp içmek için 'ases ḥā'ifesi ile āşinā olup gezen köpekleriñ
 ve şayd ehli geçinüp rāst geldüḡi kuşa doḡan şalan doḡancılarıñ
 ve avcılıḡda ḥayrı olmayup tazısına ipden yular ve ḥalta¹⁹ yapup arḳurıdan²⁰ tazı şalan çift
 bozanlarıñ

¹² Cümle düşüklüğü olduḡu anlaşılan bu cümlelerin daha iyi anlaşılabilmesi için bu kelime tarafımızdan eklenmiştir.

¹³ Kıyamet günü Allah'ın rahmet nazarıyla bakmayacağı yedi kişinin anıldığı rivayette livata yapanlar (fā'il-mef'ül), elle tatmin olanlar (nakihu'l-yed) ve hayvanlarla ilişkide bulunanlar (nākihu'l-behāyim) da anılmaktadır (Semerkandī, 2016, s. 75). Dolayısıyla burada söz konusu rivayete gönderme yapılmıştır.

¹⁴ Bu kelime yazmada önce kef ile yazılmış, ancak sonra düzeltilerek kaf harfine çevrilmiştir. Son harf de tı olması gerekirken yazmada açık te harfi ile yazılmıştır.

¹⁵ İki yüzlü (Tarama Sözlüğü).

¹⁶ Boyalı ve cilalı deri (Ayverdi).

¹⁷ İşe yaramaz, haylaz (Ayverdi).

¹⁸ Bu kelimedede ye ve lam harfleri yer deḡiştirmiş şekilde yazılmıştır, ancak bu muhtemelen sehven olmuştur. Çünkü yazıldığı şekilde hem anlamsız olmakta hem de bu şekilde düzeltilince siyak-sibaka tam olarak uymaktadır. Kelime, zahidlerin sarıklarının sarkan ucu anlamındadır (Şemseddin Sami, 1317, s. 916).

¹⁹ Tasma (Tarama Sözlüğü).

ve dâ'imâ şikâr için otdan âvâre olup eline nesne girmeyüp yolbaz yolbaz²¹ gelen uğursuzlarıñ
yemek yirken elinden kaşuğın düşüren tiryâkileriñ
ve deve kösüne²² gülen bengîleriñ
ve bâde şöhetinden bi-lâ-sebebe ağlayan serhûşlarıñ
ve kendüsi yigirmi beş yaşında olup kendüyi on beş yaşında ve on dört yaşında civân yerinde
koyup şive-i şütür iden hîzbâzlarıñ²³
sâbıkan hîzlik idüp sonra zemmâm olan hîzleriñ
ve genc yigit olup oğlandan ve kıızdan kalmış 'avratı mâli için alup bir döşekde yatmağdan hazz
itmeyüp iki günde bir 'avratına küsen sefîhleriñ
ve 'avratı ile bir döşekde yaturken cimâ' murâd eyleyüp söz geçürmeyüp ba'z-ı nesne ikrâr
eylemek ile maşlahat gören ahmağlarıñ
ve 'avratın seyre gönderüp kendüsi ev bekleyen deyyûslarıñ
ve yemek yirken 'avratın hâtırına getirüp ortadan nevâle getüren edebsizleriñ
ve olur olmaz yerde 'avratın medh [22^a] eyleyen gîdîleriñ²⁴
'avratın nâ-mahrem ile oda[ya] koyup kendüsi taşra giden pezevengleriñ ve eyleyen gîdîleriñ
ve 'avratı ile cimâ' itdigine tefahhurlanup halk arasında söyleyen köfte-horlarıñ
ve 'avrat fi'li işleyüp eline kına yakınan sazañlarıñ
ve *le'ana'llâhu'n-nâzıra ve'l-menzûra ileyh*²⁵ hadîs-i şerîfiñ mazmûnunda dâhil olanlarıñ
ve 'avâm kapusunda düşüp ibtizâl gösteren gayretsizleriñ
mahbûb-dost geçinüp ve hem 'avratından korqup dilin şaklayan derd-mendleriñ
ve âvâzı bed olup râst geldiği meclisi telh iden güyendeleriñ
ve şerî'atde tekâsül üzre tehâvün iden halk içinde iller beni görsün deyü uzun uzun sûreler koşup²⁶
nâfile namâz kılan mürâ'ileriñ
ve ortalığa ta'am geldikde *lâ şabr ve lâ dir*²⁷ fehvâsı üzre kendüden büyük var iken el şunan²⁸
şögumsuzlarıñ²⁹
bunuñ gibi bid'atleri vaz' eyleyüp işleyenleri beherine üç yüz aqça ta'zire³⁰ kesüp ber-çarâr
itdirmeyüp ve idenleri dahı men' ü def' eyleyesin.

²⁰ Eğri, yanlamasına, tersine (Tarama Sözlüğü).

²¹ Dolandırıcı (Karakurt, 2017, s. 300)

²² Savaş zamanlarında fil, deve ya da at üstünde taşınan ve deve derisinden yapılan çok büyük bir davul (Ayverdi).

²³ Bir sonraki maddede de geçecek olan hîz kelimesi -ki burada sehven h ile yazıldığı düşünülmektedir-, pasif olan eşcinsel erkek anlamına gelir (Redhouse, 1890, s. 816). Buradan hareketle hîzbâz kelimesini hîz rolü oynayan şeklinde anlamlandırabiliriz.

²⁴ Karısını kiskanmayan, namus yoksunu (Tarama Sözlüğü).

²⁵ "Allah bakana ve bakılana lanet etsin" anlamına gelen hadis (bkz. Beyhakî, 2017, s. 162).

²⁶ Ekleme, nazmetmek (Tarama Sözlüğü).

²⁷ Sabrı da yok dini de yok, bu yapılan iş dine uygun değil anlamında.

²⁸ El uzatmak, cüret etmek (Tarama Sözlüğü).

²⁹ Kanaat etmeyen, tamahkâr (Tarama Sözlüğü).

³⁰ Bu kelime "nezre" gibi yazılmıştır, fakat anlam olarak "tazire" daha uygundur.

